

ЗА НЯКОИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА СЪОТНАСЯНЕТО НА ПОНЯТИЙНИТЕ СИСТЕМИ С РЕАЛНОСТТА

Станимир Илиев, Милош Кичович

1. Начинът на съотнасяне на понятийните системи като човешко познание и реалността, и в частен план - на научните теории и реалността, винаги е бил важен философски проблем. В наше време обаче той постепенно се разкри освен като фундаментален и като изключително дълбок и сложен, когато се разбра в каква значителна степен познанието е човешко.

Тази субективност не е отрицателна характеристика на познанието, особено ако правилно се разбира нейната същност (преди време нейното признаване би било равносилно на крах на науката). Но докато преди познанието изглеждаше непосредствено огледално отражение на света, то сега отношението му към реалността се явява в много по-сложна светлина.

Проблематеката, свързана с мястото на субективност в понятийните системи се актуализира следствие революцията в естествознанието в началото на века. Основните философски концепции реагираха на това и се опитаха да включат психологическата проблематика в своите познавателни схеми (в своите схеми, представящи процеса на познанието). Епистемологическите системи преминаха през етапите на създаване и оформяне, конфронтация и сега основните техни характеристики станаха христоматийни, като никоя от тях не стана доминираща. За този период се измени и битувашката база от твърдения за структурата и характеристиките на познавателния процес която се приема без дискусии и се явява общоприемлива. Цел на настоящата работа е да обособи в едно някои от тези характеристики. Поради това, няма да разглеждаме специално съотнасянето на предлаганите твърдения с конкретни съвременни епистемологически модели.

2. Доскоро научните теории изглеждаха толкова очевидни, така добре описваха редица явления, че имплицитно се считаха за част от реалността, за толкова обективно съществуващи, колкото и самата тя. Езикът и мисленето се считаха за почти неутрални към възприемането на света, което се приемаше за "непосредствено". Предполагаше се

огледално, единствено съответствие между теориите като понятийни структури и света, което предстои да бъде само задълбочавано и доразвивано. Теориите се смятаха за изчистени от излишни подробности картини на света, които или се оказват грешни, или влизат здраво във фундамента на науката. В тях напълно липсва субективен момент или ако го има, той е пренебрежим, доколкото е свързан само с неуточнени мнения и предстои да отпадне.

Както днес вече е известно, човешкото познание е в много по-голяма степен субективно, отколкото това се допускаше. То намира своето обоснование в свойствата на реалността, но е свързано в система с фактори, несъотнесени пряко с нея, като натрупаното до момента знание, осъзнати и неосъзнати идеали и норми за научност и др. Смисълът на една научна теория в значителна степен лежи в определено време, в определено човешко общество. Тя дава резултати, които я потвърждават, но я потвърждават в същия социално-културен контекст, в който е била създадена и в който имат най-значим смисъл резултатите ѝ. Днешният по-широк поглед към науката дава възможност научните разбирания на минали епохи да не се разглеждат като грешни, като заблуждения. Те са имали своето оправдание (както и днешните) в съответното време и общество.

3. Проникването на субективност в човешкото познание става още на началните му стадии, поради което протича в значителна степен неосъзнато. На този момент предстои да се спрем сега.

Хората отбелязват съществуването на обектите като самостоятелни единици в реалността, като обективна даденост, като нещо ненуждаещо се от обосновка. Допуска се реалност и обособеност на обектите такива, каквито са и в мисленето. Знае се обаче, че:

- неизменност на обекта във времето не съществува;
 - невъзможно е да се открие точна граница между обекта и неговата околност (дори във фиксиран момент от време);
 - ние разграничаваме обектите по няколко признака, които са съществени за нас.
- Съществеността обаче е характеристика приписвана от субекта, според критерии, определени от направленията на усвояване на реалността, а съвсем няма абсолютен характер. Дори спрямо така приетите признаци, обектът не е строго отделим.

Поради това, отделяйки обектите, човек внася известен **акт на преработка** на осъзнаваната действителност. Тази привнесена субективност води до специфично човешко

структуриране на картината на света. Абстрахирайки се от привнесената в осъзнаването на реалността субективност, единственото което можем да кажем за света като такъв е, че е единна цялостност, проява на еднородност - разнородност. По-нататък света като такъв ще обозначаваме с понятието **многообразие**.

Когато казваме, че светът е проява на еднородност - разнородност, всъщност подчертаваме, че в многообразието има качествени определености, които позволяват да се заяви съществуването на съответстващ им обект. За да се достигне обаче окончателно до приемането на този обект е необходима и синтетична човешка дейност. Тази дейност ще наричаме **разграничаване на обектите** (или отделяне на обектите) от многообразието. Следователно, обектите са човешка форма на опознаване на многообразието.

Трябва да се уточни, че човек разграничава обектите не директно спрямо многообразието, а спрямо постъпващата сетивна информация. Разграничаването спрямо нея много силно се определя от спецификата на възприемащите и обработващи информацията човешки органи (вида на възприеманата информация и нейното огрубяване) и от обществено-възприетия модел на реалността. В тази система разграничаването на обектите е силно детерминирано и често създава илюзия за единственост. Качествената определеност, целостността на обекта, а оттам и правото да бъде разграничен като такъв, не се проявяват като абсолютни. Те са свързани с определена мяра на изменение и идентичност, с човешки мащаб на различия и сходство, динамично установяващи се в процеса на усвояване на многообразието.

Изхождайки от човешката представа за обектите и съпоставяйки ѝ това, което ѝ отговаря в многообразието, можем на всяка определеност в многообразието да съпоставим "**потенциален обект**". Под потенциален обект ще разбираме всяка обособена проява на еднородността-разнородността на многообразието. В такъв случай обектът може да се дефинира като разграничен потенциален обект. Съществува множественост на системите потенциални обекти, а оттам и множественост на разбиването на многообразието на системи обекти. Тази множественост е пряко следствие от взаимнообвързаността на многообразието и липсата на резки разграничения в него.

4. Както досега бе дискутирано, разграничените от човешкото мислене обекти далеч не са просто отражение на многообразието, тяхната система е формирана в процеса на взаимодействие на човека с реалността и представлява във висока степен преработена

структура. Това преработено многообразие лежи в основата на формирането на понятийните системи. Именно то определя и огромното влияние на обикновената човешка дейност във формите и направленията на научното мислене. Последното се гради в много по-голяма степен върху всекидневното мислене, отколкото това обикновено се отчита.

Като следствие от множествеността в многообразието на системите потенциални обекти, възможно е по много начини формирането на понятия и системи от тях. Многообразието се отличава значително от диференцирането, създадено от понятийните системи, защото, както вече бе отбелязано, е много по-аморфно и защото от него могат да се пораядат много възможни понятийни проекции.

Всяка понятийна система представлява модел на фрагменти от многообразието. Тя е специфично човешки способ за моделиране на реалността. Понятийните системи са сложни йерархични системи от много взаимодействащи си нива понятия с различна степен на общност. Базовото ниво - това е разгледаното разграничаване на система от обекти. Фактът, че това ниво не се осъзнава явно, води до две големи грешки. Едната - това е абсолютизирането на нашата представа за действителността, незабелязаното подменяне на реалния свят с представата ни за него. Другата грешка е допускането на съществуване на чисто емпирични факти. Всеки емпиричен факт включва в изразяването, осъзнаването му и изрязването му от многообразието синтетична човешка дейност. Емпиричното се отличава от теоретичното по това, че е по-твърдо детерминирано спрямо многообразието (и от факторите, отбелязани по-горе като определящи разграничаването на обектите). В понятийните системи като йерархични системи емпиричното се влияе от теоретичното, тъй като последното в известни граници може да променя началната базова система от разграничени от многообразието обекти. Изобщо в понятийните системи промяната на едно ниво или дори само на едно понятие, не може да не се отрази на останалите нива в системата, поради нейното вътрешно единство и смислова свързаност. Това определя от една страна относителната стабилност на понятийното мировъзприятие, а от друга диктува необходимостта от парадигматични революции в хода на развитие на понятийния познавателен процес.

Характерна двойственост на познанието е потенциалното разнообразие на понятийните системи като модели на реалността от една страна и едновременно с това значителната детерминираност на появяващите се теории. Тази детерминираност създава впечатлението

за единственост на познанието и е основа за постепенното му догматизиране. Понятийните системи са не само множествени, но и никоя от тях не може да бъде абсолютна, тъй като се изгражда на базовото ниво разграничени обекти, представляващо значително огрубяване и обработка на многообразието. Така, поради множествеността на базови системи обекти, познанието никога не може да има стабилен понятийен фундамент (не могат да се изградят веднъж завинаги основи на понятийното познание, от които то по-нататък да се развива безпроблемно).

5. В какво се състои връзката на понятията, а оттам и на понятийните системи, с многообразието? Потенциалният обект беше дефиниран като проява на еднородността-разнородността на многообразието, която поставя базата за разграничаване на обектите. По сходен начин могат да се дефинират проявите на многообразието, които са база за абстрахиране на свойства, отношения, по-обща понятия. Така стигаме до по-общо разбиране за потенциалния обект, което ще наричаме **абстрактен потенциален обект**. Абстрактните потенциални обекти са проява на еднородността - разнородността на многообразието, която не отчита пространствената определеност. Както при потенциалните обекти, съществува множественост на системите абстрактни потенциални обекти. Всяка система абстрактни потенциални обекти е качествено определена проекция на многообразието.

Всяко понятие е разграничаване на **абстрактен обект** от абстрактен потенциален обект. Всяка понятийна система формира система абстрактни обекти. Абстрактните обекти осъществяват връзката между многообразието и понятийните системи.

Както от потенциалните обекти се разграничават обектите, би следвало да се очаква, че от абстрактните потенциални обекти човек разграничава абстрактни обекти. Наистина човек е имал възможността да разграничи система обекти от потенциалните обекти, но няма възможност непосредствено да разграничава система абстрактни обекти от абстрактните потенциални обекти. Той изгражда системата абстрактни обекти на основата на разграничената вече система обекти, понеже осмисля света чрез нея. Така системата абстрактни обекти опосредствано се отделя от система абстрактни потенциални обекти.

Познавателната ценност на една понятийна система се определя от това доколко сполучливо тя разграничава система абстрактни потенциални обекти, адекватна на изследвания фрагмент от многообразието, който ние сме определили на базата на съответна система

обекти. Съществуват абстрактни обекти, които не се съотнасят с абстрактни потенциални обекти.

Системата абстрактни обекти се изгражда на основата на базовото ниво обекти. Самите обекти не могат да се разграничават точно. Затова понятията също е невъзможно да бъдат точно смислово фиксирани. Само в идеалните формални математически конструкции, които не се съпоставят пряко с реалността, обектите и понятията напълно се задават от тяхното определение и само от него. Затова имаме разграниченост, точно фиксирана граница на обектите и понятията, вървящи от основното построено базово ниво в произволна дълбочина. В другите науки обаче понятията не могат да се задават с определения, по-точно това се прави, но определението не изчерпва, не може да замести богатия смисъл на понятието. Съществени за смисъла на понятието са реалния процес, в който е било абстрахирано и ситуациите, в които се употребява. То обозначава богата система от конкретен опит, връзки и отношения. В употребата на понятието се изразява донякъде смислово цялата понятийна система, теория. В различните понятийни системи те отразяват особеностите на конкретна познавателна ситуация. Структурата на понятието се приспособява към нея, в противен случай понятийният модел няма да заработи.

В понятийното познание многообразието е представено за човека чрез базови системи обекти и изградени на тях понятийни системи. Чрез тях той осмисля действителността. Затова понятийните системи (докато са актуални) създават впечатление, че всички изследвания, извършени в тях, са изследвания на самата реалност. В науката, например, е възможно пряко изследване само на понятийните системи, а не на света; многообразието се изследва опосредствано, през понятийната система, и с нейна помощ. Проблеми, възникващи в понятийните системи, могат да произтичат и само от вътрешната ѝ структура. Онтологизирането, догматизирането на понятийните системи води неминуемо до изследване на такива проблеми. Тези вътрешни проблеми изпъкват по-ясно при излизането от една и построяването на друга понятийна система. Процесът се предизвиква от промените в системата отделени обекти. Новата понятийна система е с нова базова система обекти и съответстваща ѝ нова система абстрактни обекти.

При наличното сложно съотношение на две понятийни системи помежду им и с реалността, сравнението им с "истинност-неистинност" (както дори и в термините на безкрайнозначна логика) разбирано като по-точно съответствие с реалността е принципно невъзможно (не

съществува пряк начин на съотнасяне). Сравнението се извършва косвено, спрямо система критерии, формираци и изменяци се в процеса на усвояване на реалността от човека.